

RECENSIONER

Etik

Elena Namli och Carl-Henric Grenholm

Studentlitteratur 2019. 352 s. ISBN 978-91-44-12168-0

Antalet introduktionsböcker till filosofins olika områden, samt till de mest inflytelserika verken i ämnets historia, har ökat markant under de senaste decennierna. Detta gäller inte minst moralfilosofin. Det publiceras årligen flera nya introduktions- och så kallade handböcker i till exempel normativ etik, metaetik, olika områden av tillämpad etik (affärsetik, djuretik, medicinsk etik, miljöetik, etc.), liksom vägledningar till en eller flera av moralfilosofins klassiker (till Platons *Staten*, Aristoteles *Den nikomachiska etiken*, Kants *Grundläggning av sedernas metafysik*, och så vidare). Ofta har dessa böcker väldigt liknande upplägg och innehåll. I den utsträckning som de skiljer sig åt, så är det framför allt i fråga om vilken position eller tolkning som författaren finner mest rimlig, och i fråga om vilken eller vilka (för de lite mer insatta redan välbekanta) invändningar mot olika positioner och tolkningar som författaren uppfattar som viktigast. För att i denna situation åstadkomma en introduktion som sticker ut krävs antingen att en lyckas hitta ett lite annorlunda men likväl fruktbart sätt att angripa ämnet ifråga (väldigt ovanligt!), eller att en får till osedvanligt klargörande redogörelser för de argument som förekommer också i många andra böcker.

Carl-Henric Grenholm, numera professor emeritus i teologisk etik vid Uppsala universitet, har, bland mycket annat, hunnit med att skriva flera introduktionsböcker i moralfilosofi. Tillsammans med den nuvarande professorn i teologisk etik i Uppsala, Elena Namli, har Grenholm nyligen utkommit med en ny sådan, betitlad kort och gott *Etik*. Boken gör inte anspråk på att närma sig moralfilosofin på något nytt eller annorlunda sätt. Likväl är det ett ambitiöst projekt som Namli och Grenholm tagit sig an. *Etik* är nämligen inte en renodlad grundbok i vare sig normativ etik, metaetik eller tillämpad etik, utan den avser att introducera var och en av dessa delar av moralfilosofin för dess läsare, samt i tillägg grunderna i såväl kristen som judisk och muslimsk etik. Denna ambition slår mig

som beundransvärd. Normativ etik, metaetik och tillämpad etik är trots allt nära relaterade till varandra, och både som lärare och forskare i moralfilosofi kan en ibland bli rätt trött på den alltmer utbredda specialiseringen inom ämnet. Trots att en kan tycka att det borde vara självklart för moralfilosofer att sträva efter en övergripande position, så är det slående hur ofta filosofer specialiserade på till exempel tillämpad etik inte har tänkt närmare på metaetik över huvud taget. Samtidigt går det inte att bortse från att moralfilosofins olika delar har utvecklats i snabb takt under senare år, varför ambitionen att introducera såväl normativ etik som metaetik och tillämpad etik på ett tillfredsställande sätt inom pärmarna för en och samma bok ställer oerhörda krav på författaren eller författarna. I själva verket är jag osäker på om det längre ens är möjligt att göra detta. Jag hoppas därför att Namli och Grenholm inte tar alltför illa vid sig när jag skriver att de inte lyckas med det i *Etik*.

Till bokens styrkor hör, till att börja med, den trevliga och överlag icke-dogmatiska tonen. Även om författarna ofta meddelar vilken position i en viss fråga som de själva finner mest övertygande, så försöker de verkligen göra detta utan att förminska eller förlöjliga andra alternativ: det är läsaren – eller studenten på kursen – som uppmuntras att själv ta ställning i ljuset av redogörelserna för de olika positionerna. Författarna är vidare noga med att framhålla betydelsen i moraliskt resonerande av att lyssna till röster från andra traditioner och sociala och kulturella kontexter än den eller de som en själv tillhör. Detta dels för att vi därigenom kan erhålla nya och fruktbara infallsvinklar på olika moraliska problem, men också för att vi därigenom kan hitta gemensamma ståndpunkter som vi kan använda för att försöka komma överens om hur vi skall leva tillsammans i ett pluralistiskt och mångkulturellt samhälle. *Etik* innehåller därför också kapitel om den etik som vi till exempel möter inom några av de stora religionerna, främst den kristna (kapitel 5–6), men även den judiska (kapitel 7) och den muslimska (kapitel 8). Dessa är avgjort bokens starkaste kapitel. Det märks att författarna här befinner sig på sin egen hemmaplan och kapitlen bidrar också med perspektiv som ofta saknas eller behandlas ofullständigt i grundböcker i etik författade av sekulära filosofer.¹ En ytterligare förtjänst med *Etik* är användandet av exempel från konst- och litteraturvärlden för att illustrera både olika moraliska problem och olika positioner som en skulle kunna tänkas inta i relation till dem.

1. Naturligtvis kan en påpeka att det hade varit fint med kapitel också om flera andra traditioner, till exempel österländsk etik och ubuntu.

Bokens svagheter framträder framför allt i de fyra inledande kapitlen. De tre första ägnas åt tre inflytelserika positioner i samtida normativ etik: dygdeetik, utilitarism och kantiansk etik. Redogörelserna för dessa positioner är emellertid alldeles för ytliga och kortfattade för att en som läsare skall erhålla någon djupare förståelse för vad positionerna egentligen innebär, hur de skiljer sig åt och vari deras respektive förtjänster och problem består. Det här medför att det också blir svårt för läsaren att riktigt förstå varför författarna själva menar att den kantianska etiken är att föredra framför de andra två alternativen. Vidare saknas helt redogörelser för moralisk pluralism av det slag som till exempel W. D. Ross utvecklade under första halvan av 1900-talet och för etisk partikularism, vilka båda har rönt stor uppmärksamhet i moralfilosofin under de senaste årtiondena. Att författarna förbigår moralisk pluralism är synd bland annat därför att den, som till exempel Robert Audi och Mark Timmons har argumenterat för, skulle kunna tänkas förse en i grunden kantiansk etik med substantiellt innehåll av ett slag som på ett åtminstone någorlunda tydligt sätt skulle särskilja den från utilitarismen. Ett ytterligare skäl till att det är trist att moralisk pluralism har utelämnats, ett skäl som även gäller utelämnandet av etisk partikularism, är att en diskussion om dessa positioner skulle ha tvingat författarna att klargöra varför det skulle vara särskilt viktigt att finna – och huruvida det finns något som helst skäl att tro att det endast existerar – en grundläggande moralisk princip. Som det nu är säger författarna inte mycket mer om detta än att de tänker på normativa teorier som verktyg för att analysera moraliska problem, inklusive att ifrågasätta rådande normer och konventioner på olika områden, vilket det finns en stor risk att en pluralism av moraliska principer misslyckas att förse oss med. De skriver till exempel att "[r]isken med ... försök att föra ihop olika slags principer är att de i praktiken underställs de konventioner som redan gäller" (s. 291). Kanske tänker sig författarna att denna risk vore än större om vi skulle ta på allvar möjligheten att vad som är rätt och fel, gott och ont, måste avgöras från fall till fall, utan att vi förlitar oss på några särskilda principer, som den etiska partikularismen gör gällande. Och för all del, det kan säkert finnas en sådan risk. Men det är på sin höjd ett skäl för att tro att det skulle kunna ha negativa konsekvenser att acceptera moralisk pluralism eller etisk partikularism; det utgör knappast ett skäl för att tro att moralisk pluralism och etisk partikularism måste vara falska (för att tro att det *måste* finnas endast en grundläggande moralisk princip). En företrädare för någon av de två positionerna skulle vidare kunna ta risken i fråga till intäkt för att vi behöver lägga ned mycket mer

energi på frågor om hur vi kan uppfostra människor till att lära sig att på ett korrekt sätt avgöra vad som är normativt relevant i enskilda situationer. Boken saknar även ett kapitel om rättigheter och rättighetsetik, vilket är en smula förvånande, givet den viktiga moraliska betydelse som författarna på olika ställen tillskriver mänskliga rättigheter. I ljuset av detta hade en förväntat sig en närmare diskussion om rättigheters natur och grund, samt om vilka rättigheter det mer specifikt kan tänkas finnas.

Bokens fjärde kapitel, vilket är ägnat åt metaetik (eller i den terminologi som författarna själva föredrar, åt etisk teori), är det svagaste. Metaetik är den mest komplexa och abstrakta delen av moralfilosofin, varför det redan från början borde ha framstått som självklart att det inte är möjligt att erbjuda en rättvisande och begriplig introduktion till metaetikens centrala frågeställningar och positioner inom ramen för ett enda kapitel. Jag skall inte här försöka mig på att reda ut ens någon av de oklarheter som utmärker presentationerna av de metaetiska positioner som författarna själva finner mindre rimliga, utan istället nöja mig med några kritiska anmärkningar i relation till den position som författarna säger sig omfatta. Positionen i fråga är en version av icke-kognitivism. "Enligt icke-kognitivismen", skriver Namli och Grenholm, "saknar moraliska omdömen sanningsvärde" (s. 126). Redan här finns det anledning att kort stanna upp. Dels kan en fråga sig i vilken utsträckning vi alls formar någonting sådant som moraliska *omdömen*, enligt icke-kognitivismen (vad skulle de vara omdömen *om*?). Dels kan det noteras att det numer råder tämligen stor enighet bland metaetiker att moraliska utsagor kan sägas vara sanna eller falska även enligt icke-kognitivismen, åtminstone givet en minimalistisk teori om sanning. Nåväl. Den version av icke-kognitivism som Namli och Grenholm ställer sig bakom är preskriptivismen, enligt vilken "[m]oraliska omdömen har en preskriptiv funktion – de uttrycker föreskrifter eller uppmaningar [snarare än att informera om sakförhållanden i världen]" (s. 114). "Flera skäl talar för preskriptivismen" (s. 115), föreslår författarna:

Ett är att dess analys av moraliska omdömen stämmer väl överens med hur det moraliska språket brukar användas. Vi tenderar att göra en skillnad mellan fakta och värderingar [och att tänka att] moraliska omdömen ... uttrycker ... uppmaningar att handla på ett visst sätt. Ett annat skäl att teorin ger en plausibel förklaring av moralisk oenighet. Preskriptivismen uppfattar moralisk oenighet som en reell åsiktsskillnad och tar hänsyn till att vissa moraluppfattningar är oförenliga med varandra. Ett

tredje skäl är att preskriptivismen tydligt visar hur vi ska gå till väga för att rationellt berättiga moraliska omdömen.

Jag vill inte alls utesluta att det kan finnas goda skäl för att omfatta preskriptivismen, eller ens att någon skulle kunna utveckla det som sägs i citatet ovan till sådana. Men som författarna uttrycker sig i citatet är det väldigt svårt att förstå varför någon skulle finna preskriptivismen särskilt attraktiv. Att den skulle stämma "väl överens med hur det moraliska språkbruket brukar användas" är väl, åtminstone vid första anblick, tveksamt. Visst är moraliskt språkbruk ofta ägnat att uttrycka uppmaningar av olika slag – men inte alltid, och även när det är det är det långt ifrån uppenbart att det är dess enda funktion. Till exempel verkar utsagan "Denna handling är moraliskt tillåten" inte uttrycka någon särskild uppmaning eller föreskrift. Moraliska termer används vidare emellanåt i till exempel frågor ("Är det en moralisk plikt att skänka pengar till välgörenhet?") och i villkorssatser ("Om tortyr alltid är moraliskt förbjudet, så är tortyr moraliskt förbjudet även i krigssituationer"), där de inte heller tycks uttrycka någonting sådant som en uppmaning eller föreskrift. Och även i fall där en moralisk utsaga åtminstone delvis faktiskt ger uttryck för en uppmaning – "sluta upp med medicinska experiment på djur!", säg – så ligger det nog för många nära till hands att tänka sig att utsagan också ger uttryck för en trosföreställning eller övertygelse om att medicinska experiment på djur bör upphöra (att det verkligen förhåller sig på det sättet att sådana experiment bör upphöra). Att preskriptivismen "ger en plausibel förklaring av moralisk oenighet" förefaller också, vid första anblick, tveksamt. Om jag gör gällande att medicinska experiment på djur bör upphöra, medan någon annan gör gällande att de inte bör det, så är vi ju, enligt författarnas egen redogörelse för vad preskriptivismen innebär, *inte* oeniga om något särskilt sakförhållande (om huruvida medicinska experiment på djur bör upphöra eller inte), utan vi ger helt enkelt uttryck för två motstridiga uppmaningar. Men det senare är åtminstone inte uppenbart detsamma som att vi är oeniga i någon intressant mening. Det tredje och sista skälet som anges i citatet ovan hänvisar till något som Namli och Grenholm försöker utveckla lite närmare senare i kapitlet. De skriver: "Enligt icke-kognitivismen saknar moraliska omdömen sanningsvärde, men det hindrar inte att vi på rationella grunder kan avgöra om de är berättigade eller inte" (s. 126). De fortsätter med att ställa upp tre villkor som de menar är var

för sig nödvändiga och tillsammans tillräckliga för att ett moraliskt omdöme skall vara rationellt berättigat:

1. Universaliserbarhet: ett moraliskt omdöme måste "vara möjligt att universalisera. Det betyder att omdömet gäller för alla personer och alla liknande handlingar i samma situation".
2. Koherens: "ett moraliskt omdöme som är berättigat ingår i ett system av moraluppfattningar som är logiskt koherent, det vill säga logiskt sammanhängande och utan motsägelser".
3. Erfarenhet: "ett berättigat moraliskt omdöme [måste] motsvara relevanta erfarenheter. Alla har vi erfarenheter av moraliska val, och det är dessa som vi ska ta hänsyn till när en moralisk utsaga prövas".

Jag måste medge att jag inte riktigt hänger med i författarnas resonemang här. För det första: menar Namli och Grenholm att preskriptivismen "tydligt visar" att vi skall gå till väga på just detta sätt för forma berättigade eller välgrundade moraliska omdömen? Det låter rätt otroligt (preskriptivismen är väl fullt förenlig med många andra idéer om vad som krävs för att ett moraliskt omdöme skall vara berättigat?). För det andra: ger inte Namli och Grenholm tydligt uttryck för normativa påståenden i sin redogörelse för vad som krävs för att ett moraliskt omdöme skall vara välgrundat? Och om så är fallet rör det sig ju (i enlighet med deras egen föreslagna preskriptivism) endast om uttryck för uppmaningar eller föreskrifter från deras sida, vilka varken är sanna eller falska. Det går säkert att säga en hel del om dessa saker, men det finns ingen som helst antydning i boken ens till medvetenhet om dem.

De fyra avslutande kapitlen (9–12) i *Etik* behandlar olika områden av praktisk eller tillämpad etik. Lite mer specifikt diskuteras förhållandet mellan etik och politik (vilken plats eller roll som etiska överväganden bör ha i politiken); miljö- och djuretik; biomedicinsk etik; och förhållandet mellan kön, sexualitet och makt. Det finns en stor litteratur om vart och ett av dessa områden, varför det inte är så förvånande att det endast är ett litet urval av olika positioner och argumentationslinjer som presenteras i dessa kapitel. Namli och Grenholm förser oss dock med förhållandevis intressanta och engagerade introduktioner till fälten.

Etik är förvisso inte alls en alltigenom dålig bok. Men den är inte heller särskilt bra. Vissa kapitel – i synnerhet kapitlen om religiös etik, men även de mer praktiskt inriktade – skulle nog kunna tas med i läslistor på en grundkurs i normativ och/eller tillämpad etik, även om de

inte skulle räcka på egen hand. Vad det gäller normativa teorier och metaetik, så finns det emellertid ett antal böcker tillgängliga som utgör bättre alternativ.^{2 3}

FRANS SVENSSON

2. Vad det gäller normativ etik har jag för min egen del funnit till exempel Mark Timmons, *Moral Theory*, andra uppl. (Lanham: Rowman and Littlefield, 2013), Julia Driver, *Ethics* (Oxford: Blackwell, 2007) och Russ Shafer-Landau, *The Fundamentals of Ethics* (i synnerhet delarna I och II) (Oxford: Oxford University Press, 2010) mycket användbara. Vad det gäller metaetik, så utgör Lars Bergström, *Grundbok i värdeteori* (Stockholm: Thales, 1990); Matthew Chrisman, *What Is This Thing Called Metaethics?* (London: Routledge, 2017) och Andrew Fisher, *Metaethics* (London: Routledge 2014) utmärkta alternativ.

3. Jag vill rikta ett stort tack till redaktörerna för *Filosofisk tidskrift*, Jens Johansson och Olle Risberg, samt till Ylwa Sjölin Wirling, för hjälpsamma kommentarer på en tidigare version av denna recension.

Kultiverandet av det mänskliga: Essäer om liberal education, bildning och tänkande

Anders Burman

Daidalos 2018. 223 s. ISBN 978-91-7173-535-5

Essäerna i *Kultiverandet av det mänskliga* har i de flesta fall omarbetats från tidigare publikationer. Bokens avslutande kapitel med slutsats är luftigare än essäerna själva. Frågan som ska följa med genom boken är om den anglosaxiska *liberal arts*-traditionens bildningsfilosofi är relevant för lägre och högre utbildning i Sverige. Slutsatsen blir att bildningsbegreppets komplexitet inte ska reduceras. Bildning kan följa med genom både universitetskursernas allt tydligare målsättningar och det utvidgade lärandet.

Bokens enskilda essäer är i samtliga fall mer intressanta än så. Anders Burman är bildad i sitt ämne, både i den snävare betydelsen att vara påläst och i en av de vidare: att kunna och våga fälla omdömen. Essäerna handlar om John Henry Newman, Hans Larsson, John Dewey, Hannah Arendt och Martha Nussbaum. Dessutom tas den amerikanska *Great Books*-rörelsen och -pedagogiken upp. Många filosofer alltså, och oftast rör sig boken runt filosofiska argument om bildning. Burman går utöver den blotta idéhistoriska redogörelsen och drar sig inte för att värdera och bedöma. Det gör boken än mer filosofiskt intressant.

Aktualitet kan texterna räkna med, åtminstone så länge som bildning fortsätter att vara ett använt begrepp i debatter om utbildning. Särskilt gäller det ett av två kapitel om John Dewey. Bland andra Donald Broady och Michael Gustavsson har spårat Deweys betydelse för pedagogiken